

Dossier educatiu

Castell de Miravet

Des del 24 de febrer, pel Decret 201/2004, el Museu d'Història de Catalunya gestiona el patrimoni monumental propietat de la Generalitat de Catalunya, del qual formen part indrets tan emblemàtics com els monestirs de Santes Creus i de Sant Pere de Rodes; la barcelonina capella de Santa Àgata; la cartoixa d'Escaladei; la Seu Vella de Lleida; les canòniques agustinianes de Sant Miquel d'Escornalbou, de Santa Maria de Vilabertran i de Sant Vicenç de Cardona; el castell andalusí de Miravet, baluard de l'orde del Temple; i també les cases-museu de Rafael Casanova, a Moià, i de Prat de la Riba, a Castellterçol.

Una de les prioritats del Museu d'Història de Catalunya, ara estès per tot el territori català, és la de facilitar el coneixement, la sensibilització i el gaudi de la història de Catalunya i del patrimoni cultural a tots els ciutadans i, d'una manera molt especial, als escolars d'arreu de Catalunya. És per aquest motiu que iniciem una nova publicació, el dossier educatiu, adreçat a la comunitat educativa, amb l'objectiu d'ajudar a entendre els monuments i d'informar de totes les activitats educatives que s'hi realitzen.

La voluntat del Servei Educatiu del Museu d'Història de Catalunya és oferir cada any noves experiències pedagògiques aplicades al patrimoni arquitectònic i dirigides a tots els nivells educatius: educació infantil, educació primària, educació secundària i batxillerat, tot ajustant els continguts i procediments als objectius curriculars dels diferents cicles de cada etapa. Més enllà de l'educació formal, les propostes educatives del museu van adreçades, també, a l'educació en el lleure de les famílies que visiten els monuments els caps de setmana i durant les vacances, tot oferint una manera diferent de conèixer i viure la història de Catalunya.

Jaume Sobrequés i Callicó

Director del Museu d'Història de Catalunya

El castell de Miravet forma un gran recinte emmurallat adaptat a la tipografia i que, al seu interior, se subdivideix en diferents espais. El recinte sobirà, nucli principal, residencial i representatiu, se situa a la part superior, constituït per un bloc rectangular amb torres als angles i quatre ales disposades al voltant d'un pati central en el qual destaquen el cos de tramuntana, de tres plantes amb una església al primer pis, i la sala del refetor a l'ala de llevant. El recinte jussà, a la part inferior, amb edificacions com un graner, una cavallerissa o una cisterna, configura l'albacar, o clos, que descendeix esglaonadament per la muntanya.

El castell de Miravet sobre el riu Ebre.

El Castell de Miravet és una fortificació que es troba a una altura d'uns 100 metres sobre el riu Ebre, al meandre del Tamarigar i molt propera a l'estret de Barrufemes o congost de Miravet. L'excepcionalitat d'aquest emplaçament rau en la possibilitat de controlar tot l'entorn així com un tram molt concret del riu Ebre. Aquest riu, com tots, és una via de comunicació natural que en aquest cas uneix dos punts importantíssims: el mar Mediterrani, on desemboca, amb l'interior de la península Ibèrica. Dominar, doncs, aquest enclavament de Miravet suposa tenir el control d'una via d'accés a l'interior de la Península i de tots aquells que la utilitzen.

El castell templer de Miravet.

Les primeres ocupacions

La primera ocupació documentada d'aquest turó és al segle II aC, al final del món ibèric. Després hi ha la presència d'un *castrum* romà amb l'objectiu d'exercir el control territorial d'aquest entorn i posteriorment es produeix l'arribada del món islàmic, que hi estableix una fortificació o *hisn* d'època califal fins a la remodelació feta per l'orde del Temple a partir de 1153, quan el territori passa a mans cristianes.

Des que aquesta fortificació és abandonada pel món templer de manera obligatòria, l'any 1308, fins a 1938 –concretament amb la batalla de l'Ebre– aquest castell es documenta en la Guerra dels Segadors, la Guerra de Successió, les tres guerres carlines i, finalment, la Guerra Civil espanyola, a més de patir dos intents de demolició.

Després de la dissolució de l'orde del Temple, el castell i els seus dominis van passar a l'orde de l'Hospital fins a les desamortitzacions de Mendizábal de 1835, quan va passar a mans privades. Finalment el va recuperar la Generalitat de Catalunya el 1990.

Aquestes reocupacions successives expliquen que des de fora es vegin, per exemple, les finestres tan malmeses. Són finestres que, igual que altres estructures, s'han remodelat en funció de les necessitats, generalment militars, dels diferents grups que han ocupat aquesta construcció templera de base islàmica.

La frontera cristiana es va acostant

■ La fortificació andalusí

A partir de 711, com a data aproximada, hi ha l'ocupació ràpida i gradual de bona part del territori peninsular pels musulmans, que ultrapassen els Pirineus. El reialme franc del nord els obliga a aturar-se i a anar retrocedint en sentit sud fins a arribar, aproximadament, al riu Llobregat i el seu afluent, el Cardener. Aquest territori, cap al nord, és el que s'anomenarà

la Marca Hispànica, mentre que la resta serà el territori de l'Àndalus. De mica en mica, aquesta frontera cristiana del nord anirà baixant en el que tradicionalment s'ha anomenat la "reconquesta".

El 1148 Tortosa cau en mans cristianes i el mes d'agost de 1153 ho fa la fortificació islàmica d'origen almoràvit de Miravet, situada riu amunt. Del dia 24 d'aquest mateix mes data el document on Ramon Berenguer IV dóna aquesta fortificació i els castells i termes de Gandesa, Corbera, Algars, Batea, Pinell i Rasquera a l'orde del Temple, concretament a Pere de Rovira, el seu mestre d'Hispania i Provença. En els primers moments de l'ocupació d'aquesta orde es construeixen en un temps rècord les que es consideren les estances mínimes per poder residir-hi i, sobretot, allò que fa que aquest enclavament sigui una fortificació cristiana, és a dir, les mesures de protecció (tot i que algunes, com el traçat de les muralles, són reaprofitades de l'*hisn* anterior).

■ La refortificació

En accedir dins la fortificació, un cop s'ha superat l'entrada en forma de colze, es pot veure que l'espai està dividit bàsicament en dos nivells: un recinte inferior o jussà i un recinte superior o sobirà més fortificat que l'anterior.

En aquest nivell inferior es pot observar una primera cisterna, les cavallerisses i l'esplanada del darrere, on hi ha el cementiri templer. Després d'aquest nivell es pot veure que, a la part inferior, hi ha un altre espai fortificat on es creu que hi devia haver, per exemple, el galliner, espais per al conreu d'hortalisses i plantes medicinals... i que durant l'ocupació islàmica i l'ocupació templera també devia ser una zona on es podia encabir la població de l'entorn en cas de necessitat. A més, i tancant l'espai, al voltant de la paret que inicia el recinte sobirà hi havia el que alguns identifiquen com un fossat que protegia l'espai d'accés al recinte superior. El lloc de rebuda dels visitants devia ser el que abans ocupava l'antiga capella de Sant Miquel.

Per poder entrar al recinte superior s'ha de passar pel túnel d'accés, on hi ha l'aljub (cisterna coberta per a la recollida de l'aigua de pluja), i per davant del cos de guàrdia-porteria, on hi devia haver una persona que de manera més o menys permanent protegia i controlava aquesta única via d'accés cap al cos sobirà.

1. El pati d'armes.
2. El refetor.
3. El celler.

Els templers

Els orígens de l'orde del Temple són incerts, tot i que se sap que es va crear després de la primera croada i la presa de Jerusalem, a Terra Santa, vers l'any 1120, i que en el Concili de Troyes de 1129 va rebre l'aprovació canònica. L'expansió a occident l'encapçala el fundador i primer mestre major, Hug de Payens, mentre que en terres catalanes i altres regnes de la península Ibèrica és Hug Rigaud l'encarregat de propagar els valors del nou orde.

Aquest orde religiós i militar marca una forma de vida que concilia l'ideal de monjo i de cavaller, i aquesta doble funció és la que explica que l'espai tingui alhora característiques de castell militar i de convent, el que de manera resumida es pot anomenar "castell de Déu a la Terra". L'activitat quotidiana també unia l'esperit militar amb el religiós.

Món islàmic i món cristià

Encara que el castell templar de Miravet representi un enclavament militar cristià establert a l'indret a partir del segle XII, cal tenir molt present que la població de l'entorn continuarà sent morisca, amb pervivència de la cultura islàmica fins al principi del segle XVII, quan els moriscs en són expulsats.

Aquesta relació entre els móns cristià i islàmic es pot observar fins i tot en la mateixa construcció, amb la continuïtat d'alguns elements de defensa almoràvits, com alguns trams del parament de muralla, mentre que en la refortificació feta a partir de 1153 hi ha elements ben característics de les construccions cristianes com, per exemple, el pati d'armes. Aquest espai central, que té totes les habitacions articulades al seu voltant (les que es conserven actualment i les que han desaparegut) és el que defineix els castells cristians de la baixa edat mitjana.

El refetor: espai de trobada col·lectiva

Una de les sales més grans que es conserva és la que correspon al refetori, que en els monestirs i convents és l'espai on els religiosos fan els àpats en col·lectivitat i que aquests frares cavallers, com a orde monàstic que són, també feien en complet silenci mentre un d'ells s'encarregava de la lectura de les Sagrades Escripures. Així doncs, els àpats eren també un moment destinat a la reflexió i la meditació. A l'habitació del costat, que connectava amb aquesta, hi ha el que en el moment de l'ocupació per l'orde de l'Hospital es pot afirmar que era la cuina.

La dieta templera és un clar exemple de la combinació d'elements militars i religiosos, atès que preveu el dejú com a precepte, però menys rigorós que per a altres ordes religiosos perquè el tipus d'activitat física que la regla establí requeria una dieta rica en proteïnes que s'aconseguia amb tres àpats de carn per setmana.

Al fons de l'estança hi ha una de les portes que menen a la torre que es coneix amb el nom de "torre del tresor". Era un dels punts més forts de la fortificació i rep aquest nom perquè a l'interior es guardaven, com a seu provincial que era, els cabals de la circumscripció i els seus documents més importants. Queda ben documentat que en la rendició del castell de Miravet i l'entrada de les tropes reials es va ordenar de manera immediata a l'administrador reial, Mascarós Garidell, que elaborés l'inventari de tot el que hi havia a l'interior.

4

5

4. La galeria.
 5. Interior de l'església. Volta de canó lleugerament apuntada.
 6. Interior de l'església amb l'absis.

6

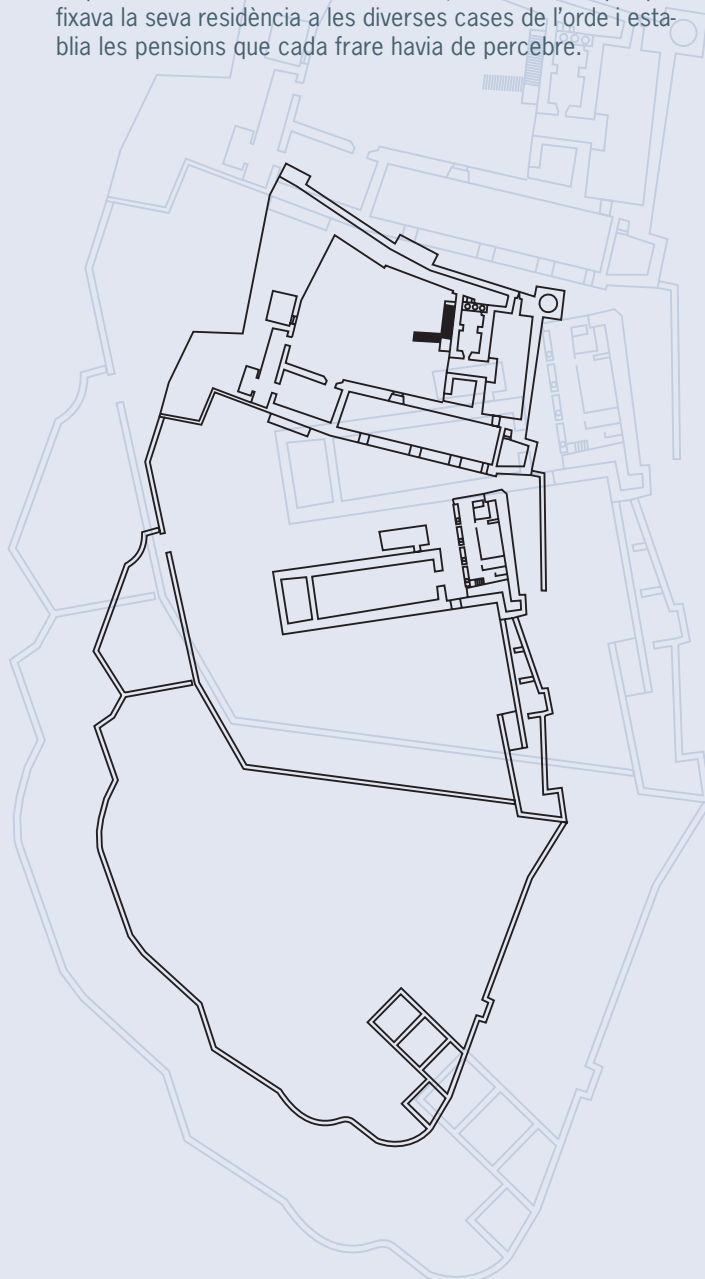
Amb la caiguda de Miravet, la seu principal, no van tardar a caure les fortificacions que quedaven: Ascó, Montsó i Xalamera, aquestes dues darreres al començament de juny de 1309. Després de l'interrogatori inquisitorial al qual es va sotmetre els templers detinguts i reclosos, el Concili Provincial de Tarragona (novembre de 1312) va dictar una sentència exculpatòria i els va declarar innocents, al mateix temps que fixava la seva residència a les diverses cases de l'orde i establí les pensions que cada frare havia de percebre.

La fi de l'ordre del Temple al castell de Miravet.

El castell templer de Miravet ha tingut un paper destacat en la fi d'aquest orde a les actuals terres catalanes.

En un context de qüestionament de l'orde del Temple pel seu paper a Terra Santa, la pèrdua de la seva funció militar i l'acumulació de poder polític i econòmic, el 13 d'octubre del 1307 es va iniciar a França un procés general contra els templers. Així, tot i que Jaume II encara no tenia cap autorització papal, va manar, al començament de desembre d'aquest any, la captura i l'empresonament de tots els templers del seu regne, la confiscació de tots els seus béns, cases i propietats, i el lliurament de les seves persones a l'inquisidor general, fra Joan de Lotges, perquè els prengués declaració.

Davant d'aquesta situació, el setge al qual van ser sotmesos i l'arrest del mestre provincial, Ximen de Lenda, els templers van recórrer a la bondat de l'orde i als serveis prestats al monarca, però res no va servir. El setge es va intensificar, algunes fortificacions van capitular i només van continuar forts dels castells de Miravet i Ascó. Després de diferents accions per part del monarca per fer obeir els frares i nombrosos intents de negociació per part dels uns i els altres, sempre amb resultat negatiu, els templers van optar per resistir i el setge es va anar estrenyent fins que, al final de l'estiu de 1308, Jaume II va destinar tots els esforços a aconseguir la capitulació de Miravet. Al final de la tardor d'aquest any van començar les darreres negociacions i el 6 de desembre el castell va capitular. Malgrat tot, el lloctinent Ramon Saguàrdia, el comanador Berenguer de Santjust i quatre frares més van resistir fins l'endemà, 7 de desembre.

El castell de Miravet i el seu entorn.

Els monjos guerrers

Dins les comunitats templeres també es poden observar les característiques de la societat feudal medieval amb les diferents classes socials que la integraven. En els nivells més elevats trobem els fills legítims de les famílies nobles, que eren els que podien ser ordenats cavallers i formaven una minoria dins d'una comunitat més gran. D'aquest grup, en sortien els qui tenien els càrrecs més importants, com ara el mestre provincial, el comanador o preceptor, el sotscomanador, el lloctinent del comanador o el cambrer que assistia el comanador i es dedicava als aspectes interns de la casa. Aquests darrers podien pertànyer als templers anomenats sergents, que provenien de diferents nivells socials i no podien ser ordenats cavallers atès el seu origen. Generalment s'ocupaven de les tasques de manteniment i d'exercir els oficis dins la fortificació, tot i que algun va arribar a exercir càrrecs de responsabilitat. Tanmateix, per entrar dins l'orde tant els uns com els altres havien de fer els vots de pobresa, obediència i castedat en el ritual d'entrada durant la celebració dels capítols provincials.

A més, fent vida dins el castell també hi havia confreres, capellans que s'encarregaven de la vida religiosa de la comunitat, donats, oblats, jornalers, servents i esclaus. Aquests últims es localitzaven bàsicament als espais destinats als serveis del castell, com ara el rebost, el que es creu que era el celler i el graner, a part dels llocs on es necessitessin els seus serveis.

L'art

L'estil constructiu que es pot observar és l'art romànic, però evolucionat ja que la volta que cobreix el refectori o el mateix celler no és la de canó característica del romànic més pur, sinó que hi trobem voltes de canó ja lleugerament apuntades. Es creu que això es deu, a part de la cronologia, a la relació entre l'orde del Temple i l'orde del Císter. Religiosament parlant, els templers mantenen vincles amb aquest grup i es diu que, pel que fa a construcció, la volta de canó apuntada també en seria una evidència.

El recolliment, el silenci, la pregària i la lluita

Les estances més nobles de tot el castell es concentren al primer pis del cos nord, on es troben la galeria coberta que feia la funció de claustre i l'església.

El claustre, a part de la funció religiosa que se li suposa, tenia mesures de protecció a la porta atès que no tenia escales fixes per accedir-hi, i per pujar-hi des del pati d'armes es feien servir escales de fusta que en cas d'atac s'enretiraven. Aquest és, doncs, un altre exemple de la combinació d'elements religiosos i militars en la construcció (aquest tipus d'espais només es troben en edificis templers, sobretot a Terra Santa).

El claustre també serveix per donar accés a l'església, que presenta unes característiques romàniques molt concretes. Està composta per una sola nau, que tanca l'espai per davant amb un absis semicircular obert per un arc triomfal. A més, com tota construcció d'aquest estil, té la planta orientada cap a l'est i manté unes proporcions geomètriques que, entre d'altres, observen una simetria perfecta de l'espai. En aquesta, però, la finestra de l'absis d'on haurien de partir aquests dos elements no és central, sinó que està lleugerament desplaçada cap a la dreta.

Aquesta estança era el nucli de la vida religiosa de la comunitat, que se centrava en el compliment de les diferents hores canòniques: matines, prima... i les misses conventuals. Entremig, el temps dels monjos guerrers es dedicava a l'entrenament, la preparació per a la lluita i l'atenció a les armes. I els sergents es dedicaven a les tasques que els eren assignades dins de la comunitat: la cuina, el treball de la fusta, l'agricultura, etcètera.

a ctivitats educatives

L'enigma dels templers. Visita teatralitzada

A través d'un personatge teatral, el fantasma de Pere Rovira –comandador del castell de Miravet– i de la història que ell explica, el grup s'endinsa en el món de l'orde dels templers: qui eren, com era la vida al castell... El misteriós fantasma convida els membres del grup a convertir-se en templers (tot el grup s'ha de disfressar) i participar en jocs teatrals, pistes falses, proves d'habilitat... tot això amb un objectiu, trobar el llibre de l'orde que està amagat en algun indret del castell.

L'objectiu d'aquest itinerari és descobrir les estances del castell de Miravet per conèixer-ne la història i fent èmfasi, sobretot, en l'orde dels templers. A través d'explicacions històriques, representacions teatrals de personatges d'especial transcendència i un joc de pistes, s'aniran descobrint els enigmes del castell.

Adreçat als cicles mitjà i superior de primària
Durada de l'activitat: 2 hores

Descobreix el castell de Miravet

Recorregut pel castell descobrint els espais des del punt de vista arquitectònic, artístic i funcional: el pati d'armes, el refector, el celler, el claustre, l'església. S'esbrinarà qui eren i com vivien els templers del castell de Miravet

Adreçat al cicle superior de Primària, l'ESO i Batxillerat.
Durada de l'activitat: 1 hora

L'activitat "L'enigma dels templers"

Experiència fotogràfica dels Monuments i Experiència fotogràfica Internacional dels Monuments

L'Experiència té per objectiu apropar els joves al patrimoni monumental, per mitjà d'una experiència personal, lúdica i creativa, basada en la fotografia. Els nois i noies tenen una oportunitat molt atractiva de descobrir per ells mateixos -des de l'ull d'una càmera- alguns dels monuments més representatius de l'art i la història de Catalunya.

L'experiència és organitzada pel Departament de Cultura, Educació i Presidència de la Generalitat de Catalunya i és oberta a tots els centres públics i privats de primària (cicle superior) i secundària (ESO, Batxillerat i Cicles Formatius de Grau Mig).

Per saber-ne més:

- ARTIGUES I CONESA, P.L. (1997). "Miravet" A: *Catalunya Romànica*, volum XXVI. Barcelona: Enciclopèdia catalana: 190-197.
- BLADÉ DESUMVILA, A (1966). *El castell de Miravet*. Barcelona: Rafal Dalmau, editor.
- CATALÀ I ROCA, P; BRASÓ VAQUÉS, M (1993). "Castell de Miravet" A: *Els castells catalans*, volum IV. Barcelona: Rafael Dalmau editor: 479-494.
- FUGUET SANS, J (1998). *Templers i hospitalers, II. Guia de les Terres de l'Ebre i dels castells templers del Baix Maestrat*. Barcelona: Rafal Dalmau, editor.
- MESTRES GODES, J (1996). *Els templers. Alba i crepuscle dels cavallers*. Barcelona: Edicions 62.
- PAGAROLÉS SABATÉ, L (1999). *Els templers de les Terres de l'Ebre (Tortosa). De Jaume I a l'abolició de l'Orde (1213-1312). Volums I i II*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- SANS TRAVÉ, J.M. (1996). *Els templers catalans. De la rosa a la creu*. Lleida: Pagès Editors.
- SANS TRAVÉ, J.M. (1998). *El setge al castell dels templers de Miravet*. Lleida: Pagès Editors.
- SANS TRAVÉ, J.M. (2002). *La defensa dels Templers catalans*. Lleida: Pagès Editors.

Museu d'Història de Catalunya

Plaça Pau Vila,3
08003 Barcelona
Telèfon 93 225 47 00
www.mhcat.cat

Castell i Canònica de St. Vicenç de Cardona

Camí del castell,sn.
43747 Miravet
Tarragona
Tel. 97 740 73 68
www.mhcat.cat

Horaris de visita

- De l'1 d'octubre al 31 de maig:
de dimarts a diumenge de 10 a 13,30 h i de 15 a 17,30 h
- De l'1 de juny al 30 de setembre:
de dimarts a diumenge de 10 a 13,30 h i de 16 a 19,30 h.

Itinerari L'enigma dels templers

- Durada: 2 hores
- Informació al telèfon 97 740 73 68
- Reserves al telèfon 695 186 873

Itinerari Descobreix el castell de Miravet

- Durada: 1 hora
- Informació al telèfon 97 740 73 68
- Reserves al telèfon 695 186 873

Experiència fotogràfica dels Monuments i Experiència fotogràfica Internacional dels Monuments

- Informació al telèfon 93 225 47 00 i a www.mhcat.cat

Àrea de Difusió i Documentació Museu d'Història de Catalunya.

Coordinació: Ita Llevadot (mllevado@gencat.net)
Text del dossier: Montserrat Palomera, J.M. Sans Travé.
Activitats educatives: Re-Crea Accions Culturals.
Fotografies: Pepo Segura, MHC.
Disseny gràfic: Toni Zamora